

GRÓF BETHLEN ISTVÁN BESZÉDEI.

HIÁBAVALÓ erőlködés volna ma egy olyan Bethlen-portrait körvonalainak a felvázolásával kísérletezni, amely a történeti kritika előtt állandóságra számíthatna. Még egy Macaulay tolla is gyenge volna ehhez. Nemcsak a távlat hiánya miatt s mert a «hős» államférfiúi szereplése még nem zárult le. Sokkal nagyobb akadály a megbízható történeti kútfők teljes hiánya. Mert a dicsőítő vagy becsmérlő vezércikkeket a történetírás sohasem fogja oly forrásoknak tekinteni, amelyekből a tiszta igazságot merítheti. A higgadt ítéletű kortársak őszinte feljegyzései, az ellenfelek és barátok levelezése, a szürke aktatömeg, amely a nagy kormányzati ténykedések legmegbízhatóbb tanúságtévője, mindez ma még hozzáférhetetlen. Mi, hétköznapi emberek, óráról-órára csak a kormányzás eredményeit, az intézkedéseket és azok következményeit láttuk — ezeket is csak többé-kevésbé világosan — anélkül, hogy sejthettük volna a változások igazi okait. Hogyan lett Bethlen miniszterelnök és miért adta át másnak a helyét, ezt éppen olyan kevéssé tudjuk, mint ezernyi más tettének a rúgói is rejtve vannak előttünk. Így pedig könnyen tévedhetünk s valami nagy tettnek tűnhetik fel szemünkben, ami magától adódott, ugyanakkor pedig a fejlődés könnyen érő eredményének látszhatik az, amiért óriási elszántsággal és megingathatatlan következetességgel kellett küzdeni.

A Bethlen-arckép vonásainak megállapítása tehát nem a jelen feladata. Az imént megjelent kétkötetes kiadvány sem alkalmas arra, hogy segítségével erőnket felülmúló vállalkozással akár csak egy ceruzavázlatot készítsünk a jövőnek sokat emlegetett történésze számára. A munka ugyanis Bethlen beszédeit tartalmazza. Azokat a gondolatait, érveléseit, amelyeket a közönség felvilágosítására szánt s így azok régóta ismeretesek. Újat tehát nem nyújt e két kötet a történetirodalomnak. De azért mégsem érdektelen. Egymásután olvasva a fontosabb beszédeket, negyedszázad emlékeit, a sorok mögül olyan ember tűnik elénk, aki ritkán szólal ugyan meg, a beszédet azonban nem törekvései elleplezésére használja fel, nem a félrevezetés eszközének tekinti. A szónoklatokból az államférfi egyéniségének csak egyik felét ismerjük ugyan meg, a nyilatkozatok nyomán azonban mégis többet látunk meg az alkotó emberből, mint parlamenti harcok sok más szereplőjénél.

Aki itt, e kötetek lapjain elismétli szónoklatait, nem a szóvirágok kedvelője. Szépen kicirkalmazott körmondatokkal, a neobarokk és egyéb történeti stílusok ásatag frázisaival és közhelyeivel éppen olyan kevéssé akar meglepni bennünket, mint a neoromantikának frissen összekovácsolt hasonlataival. Ami páthosz, szenvedély kiérzik a sorok közül, az közvetlen szavakkal, minden keresettség nélkül tör elő. A szónok nem ragadtatja el magát saját szavainak árjától s így nem is sodorja magával ismeretlen tájak felé hallgatóit, megittasodva saját frázisaitól. A cél, ameddig a meggyőzés érveivel el akar vezetni bennünket, tisztán áll előtte. S ha odáig eljutottunk, ott magunkra hagy. Nem kíván lelkesedésünkből erőt meríteni, mi sem áll tőle távolabb, mint részesévé lenni valami — esetleg tőle felébresztett — közmámornak. A következő célpontot egyedül tűzi ki magának s az eszközöket a tömeg, a közvélemény

támogatása nélkül választja ki. Az állomások, melyeken keresztül halad, a maga tervének megfelelően sorakoznak egymás mellé. Csak ahol valami akadály támad, ahol a sokaság más, talán kényelmesebb útra akarna térni, ott fordul hátra, állapodik meg, hogy a meggyőzés és kényszerítés eszközeit újból alkalmazásba vegye.

Komornak látszik ez az eljárás és kíméletlennek. Magyarozatát talán Bethlennek erdélyi és főúri származásában találjuk meg. Erdélyt később érte el a barokk szellem s akkor sem öntötte el úgy, mint Magyarország északi vagy nyugati részeit. Mindig is import-jellegű maradt így s bár az erdélyi gondolkozás- és kifejezőmód nem kerülhette el hatását, a tárgyiasabb szemlélet számára a lehetőségek itt jobban megmaradtak. A szűkebb környezet, a család társadalmi helyzete, az örökölt tradíciók pedig azt a szemszöveget határozták meg, amelyből Bethlen az eseményeket és az embereket nézte. Kár volna tagadni, hogy mindnyájunkban van egy láthatatlan értékmérő, valami egyénként változó finom műszer, amely akaratlanul és folytonosan arra kényszerít, hogy vele mérjünk mindent, ami csak látáskörünkbe eljut. Minden demokrácia ellenére több-kevesebb foknyira felkényszeríti ez az embert, a newyorki milliomost — legyen mégoly self-made man is — éppen úgy, mint a legszegényebb munkanélkülit, aki még mindig felette érzi magát a «színesnek». Bethlen az összeomlás előtt magasról pillantott le az alatta elterülő társadalomra. Nagyon is magasról. De mert örökölte, mint természetes adottságot, ezt a helyzetet, nem bántó az, a beszédek pedig többé teszi, mint a meggyőzés eszközeit: őszinte megnyilvánulásokká. Aki a társadalmi hierarchián nagyon fent érzi magát s ha hiányzik belőle az esztelen gőg, az nem igyekszik szépitgetni tetteit, mert hiszen magasabbra már úgy sem juthatna el. Nem tagadja és nem leplezi tehát hibáit, de ugyanúgy másoknak is kíméletlenül megmondja az igazat. Bethlentől a magyarság nem hallhatott hízélgést. Nem Kossuth mámoros dicsőítései újulnak meg a beszédekben, az elismerés a nagy teljesítményekkel szemben inkább a multnak szól, az elszemélytelenült nemzet szenvedéseinek, a sorscsapásoktól sujtott magyarságnak, vagy a világháború félmillió magyar halottjának, amikor az egész ország nevében apellálhatott egy igazságosabb bíróhoz. Széchenyi-tradíciók élednek fel a beszédekben, amelyek metsző csapásként, kíméletlenül hullanak mindazokra, akik kötelességüket nem, vagy rosszul teljesítették, legyenek egyes emberek, politikusok, vagy legyen az egész arisztokrácia. Az udvari politika, a közös diplomácia, a vak és tudatlan kormányzás, a helyzet magaslatán nem álló közigazgatás egyaránt megkapja a megbélyegző ítéletet.

Csak így érthető, az önmagával szemben is kíméletlen kritikából, az a férfias gesztus, hogy működésének legsebezhetőbb részét, az összeomlás előtti szereplésének emlékeit is felvette a kiadványba. Kevesen tették volna helyében, hogy a mai olvasó megnyerésére ily egyáltalán nem alkalmas darabokat helyezzenek el a munka élén. Egy ma már elantiquálódott korszak felfogásának az emlékei ezek. Bethlen akkor még azt a népszerű nemzeti közvéleményt osztotta, amely a románsággal szemben nacionalistább volt, mint a hivatalos kormánypolitika, Tisza István eljárása. Az ő látóköre sem terjedt tehát túl a monarchia határain, néha pedig csak a Kárpátokig. Amikor az entente-propaganda Wilson eszméit már teljes erővel hirdette, Bethlen olyan ellenérveket próbált a monarchia kultúrproblémájával kapcsolatban felsorakoztatni, amelyek nem voltak velük egyenértékűek és így nem is ellensúlyozhatták volna őket. Ugyanígy a nemzetiségi kérdés megítélésében is Tiszánál messzebb

járt Bethlen az igazságtól, amikor győzelem esetén Szerbia nagyobb részét — autonómiával felruházva ugyan — annektálni óhajtotta, hirdetve, hogy a szerb nép megtalálja majd boldogulását a monarchia határai közt. Reánk ugyan nagyon kedvező lett volna, ha ilyen érvek meghallgatására hajlandóak lettek volna elszakadásra törekvő nemzetiségeink, a kíméletlen történelmi igazság azonban az, hogy az életerős népek, még a legkisebbek is, azóta is egyre kevésbé vágyódnak megmaradni a régi, megszokott gazdasági és kulturális viszonyok közt, hanem inkább vállalják a veszélyesebb, terhesebb újat, ha az nemzeti eszményeik megvalósításához közelebb viszi őket. Vajjon nem látta volna ezt Bethlen? A végkifejlést, az irányt, amely felé a románság is siet, egész világosan felismerte, sokkal inkább, mint azok a hazafiak, akik körében a képviselőházban hangos derűtséget váltottak ki szavai, amikor ismertette a román kultúrliga programjának azon pontját, hogy Románia a Dnyesztertől a Tiszáig fog terjedni. A kormányköröket fel is akarta világosítani, az ellenmozgalom célhoz vezető eszközei azonban rejtve maradtak előtte. Ugyanazon nyíltsággal kell e kérdéstről szólni — hiszen a történelemé már az — amilyennel Bethlen szokta a tényeket vizsgálni.

Bethlen éles szemmel ismerte fel, hogy az egész mozgalom a román intelligencia műve, amint akkor, a világháború előtt, — sőt talán ma is — valóban mindenütt ez volt a még nem önálló népek öntudatának a kiérlelője. Ezt az intelligenciát azonban nagyon felülről nézte. Emberileg érthető, hiszen az ő családjának jobbágysai közül is kerültek ki olyanok, akik politikailag és gazdaságilag hatalmasabbak kezdtek lenni, mint azok, akiknek ősei adtak először hajlékot a bevándorlóknak. De bármily tragikus is, a történelem nem egyszer szolgál ily változásokkal. Román szempontból csodálatot keltő volt az a szívós «vakondok munka», amint az intelligencia fanatikus elszántsággal örölte a magyar állam alapjait, amint a műveltek, ügyvédek, orvosok, kereskedők összefogva, nem sajnálták a fáradságot s vásárolták mindenütt a földet — a nép, népük számára. Ennek az eljárásnak a következményeit látta Bethlen. Szemébe óhajtott nézni a fájó igazságnak, a bajt egész mívoltában ismerni óhajtotta. Az adatokat pontosan összegyűjtötte, hogy hol, melyik megyében, mennyi magyar föld került román kézre. Az adathalmaz, az igazság természetesen lesújtó volt. Ma már könnyű megmondani, mit kellett volna tenni. A román intelligenciának a román nép anyagi és kulturális színvonalának felemelésére irányuló politikáján csak úgy lehetett volna győzedelmeskedni, ha a magyar intelligencia hasonló odaadással karolja fel a magyar tömegek ügyét. Ilyen művelt, áldozatokra kész középosztály azonban vagy nem volt, vagy ha lett volna is, megszervezésével senki sem törődött. A magyarság gerincének a földbirtokos elem maradt meg, az arisztokrata és a gentry. Bethlen ebben a gondolatkörben élt. Magyarság és régi földbirtokos elem számára azonos fogalmak. Így látta: a magyar szigetek csak a földbirtokos tekintélyére támaszkodva tudnak fennmaradni, ha a birtokos eladja földjét, elvesz a kis magyar sziget is, mert elveszítette kenyéradó gazdáját; s ebből vonta le a következtetést: a kormányzat kötelessége tehát segíteni a birtokos elem, hogy ez érdemesnek tartsa földjeit megtartani. Vajjon megérdemelte volna-e ez a birtokos elem, hogy az állam olyan áldozatokat hozzon érte, amelyek felülmúlták volna erejét? Bethlen előadásából úgy látjuk, hogy nem. Ő maga szomorú tényeket állapít meg. Amint egyszer jó vevő kínálkozik, a magyar birtokos eladja uradalmát, még ha románok közti parcellázás végett vásárolja is meg egy pénzintézet. Arról nincs szó, hogy kevesebb nyereséggel a régi magyar jobbágyság leszármaz-

zói kezére is lehetne juttatni a földet. Bethlen rideg szenvtelensége, amint leírja, hogy a magyar birtokosok, ha egy-egy megyében már kevesen maradtak, azért is sietve túladnak uradalmaikon, mert «a társadalmi elszigeteltséggel és a vele járó unalommal» egy lélektani tényező is ösztönzi őket erre, ma már bizonyára mindenkit meggyőz, hogy az állam szerepe még sem merülhetett volna ki egy olyan réteg mesterséges táplálásában, amely tudni sem akart — nem nélkülözésről, csak bizonyos társadalmi kényelemtől való lemondásról. Ennél a vezető magyar elemnél — el kell ezt ismernünk — a román intelligencia bátrabb, erősebb, lelkesebb volt. Bethlent örökölt társadalmi helyzete éppen úgy megkötötte, mint a magyar közélet akkor uralkodó szelleme. A magyar földbirtokosok kivonulása az ő szemében is azonos tehát a magyarság pusztulásával, viszont ha egy Andrassy gróf erdőbirtokot vesz valamelyik megyében, azt már magyar terjeszkedésnek tekinti. Ugyanez az örökölt megkötöttség tartja attól is vissza, hogy erősebb szavakkal korholja kitartásra unatkozó társait. Az ő ideálja itt még mindég az a romantikus nagyúr, aki a néppel szemben érez kötelességeket, saját érdekei ellenére is kész azokat teljesíteni, azonban csak belátásból, jószántából és erkölcsi fenköltésből. Paraszt- és nagybirtok közti különbség tehát nélkülözi nála azt a szint, hogy egy gazdaságilag erős és nagyszámú földműves réteg Erdélyben a magyarság legbiztosabb támasza lehetne; a két birtoktípus, menten ilyen nacionális és szociális színezetűl, egyedül a jövedelmezőségükben megnyilvánuló diszparitás szempontjából érdekli. Így érthető, hogy az eszközöket Erdély megmentésére, a világosan felismert veszély elhárítására nem a társadalom széles tömegeinek a csatasorba küldésében keresi. Tervei az állam hatalmának és erejének igénybe vételére irányulnak, a nemzeti akarathoz a budapesti nagybankokra kényszerítést kívánja, javaslatait pedig az Omgeban, a nagybirtokosok érdektömbjében adja elő.

Ma már tudjuk, hogy a magyar kisebbségek fennmaradásának más útmódja is van. A kulturális öntudat felébresztése, ápolása, a legalsó rétegek közti nevelő munka, a legszegényebbek közé való leszállás, az ezer megpróbáltatáson keresztül ment új erdélyi magyar intelligenciának ez a munkája hozhatja csak meg az eredményt: a magyarság fennmaradását. Nem kárhoztatjuk Bethlent, hogy ezt az eszközt nem ismerte fel. Egy későbbi kor felfogását anticipálni csak ritkán sikerül. Bár az új eszköz megragadása nagy nemzeti tett lett volna, a lehetőség figyelmen kívül hagyása valamennyiünk mulasztása. Egyébként is Bethlen nem agitátornak született.

Erdély tehát elveszett az egész magyarság hibájából s csak az egész magyarság szerezheti vissza. Vajjon segítette-e Bethlen ezen az úton előre haladni? El kell ismernünk, tíz év még oly felszínes ismeretei alapján is, hogy igen. A hatalommal, amely felé a gyengék oly erős akarattal szoktak törni, hogy azután semmit se tudjanak vele kezdeni, Bethlen mesterien élt. Amennyire idegen egész lénye az agitációtól, az ígéretésektől, a szenvedélyek felébresztésétől, annyira otthonos a vezetésben. Pedig a gépezetet, amellyel akaratát keresztül kellett vinnie, magának kellett helyreállítania, mert az — forradalmak, kommunizmus, román megszállás és szégyenteljes nemzetgyűlési személyeskedések következtében — darabokra zúzva hevert. Bethlen urrá lett az akadályokon s elérte, hogy sorsdöntő kérdésekben egységes fellépésre, állásfoglalásra tudta bírni az egész magyarságot, annak a nemzeti eszmétől idegenkedő csoportjait is. Mivel a törekvés a rend helyreállítására felülről indult ki, így bizonyos, korábban hatalmat jelentő pártoknak vagy csoportoknak visel-

niök kellett gyengeségük vagy meghasonlásuk következményeit, jelentőségük elvesztését. Miután, ugyancsak felülről kiindulólag, a következő lépés gyanánt sikerült egységes közvéleményt teremteni, Magyarország elérte azt a maximális súlyt, amelyet a csonka ország határai közt élő milliók az európai államrendszerben képviselhetnek. Ez azt jelentette, hogy többé nem az a jelentéktelen mennyiség, ami még a béketárgyalások alkalmával is volt. Ekkor következett a kibontakozás a külpolitikai elszigeteltségből és a szorosabb együttműködés az olasz törekvésekkel. Nem mondjuk, hogy ez Bethlennek egyedüli, személyes érdeme. Magyarország külpolitikai helyzete fokozatosan javult s ha ma már nem ismétlődhetne meg, hogy szomszédjaink minden oldalról bojkott alá vegyenek bennünket, az éppen nem céltudatos munkák eredménye. De Bethlen meg tudta ragadni az első kínálkozó alkalmat a kiemelkedésre s tette ezt államunk méltóságának sérelme nélkül. Nem hisszük, hogy az ő római útját úgy tüntette volna fel az olasz sajtó, mintha hódolatának bemutatása lett volna az. Bethlen külpolitikája nem jelentette idegen hatalmi érdekek kiszolgáltatását; joggal mondhatta már 1921-ben, hogy az ő külpolitikai orientációja egyedül magyar jellegű. Ugyanaz a komoly, mértéktartó szilárdság jellemezte külpolitikai működését, amellyel Tisza is a világháború alatt ellenállott a német militarizmus követeléseinek. Bethlen higgadtságának a sikereken kívül vannak negatív bizonyítékai is. A kisentente nem az ő hibái folytán keletkezett. Könnyelmű kalandok voltak ennek a természetellenes, de reánk nézve végzetessé válható szövetségnek az életrehívói. Ugyanígy nem Bethlen kormányzása alatt nyert ez a hatalmi csoportosulás határozottabb szervezetet. Magyarország, sajnos, gyengébb volt, semhogy az ellentétes erőket Bethlen megoszthatta volna, de talán joggal tételezzük fel, hogy «a szabad kéz» elvének követésével volt része abban, hogy ezek az erők ne záródjanak össze. Az öncélú Magyarország fejlődésének megszabása, ehhez a lehetőségek biztosítása — röviden talán ebben volna összefoglalható Bethlen kormányzásának lényege. Ez pedig minden területi revízióknak az alapfeltétele; mert csak erős és kifelé egységes magyar állam gyakorolhat vonzó erőt az elszakított területek lakóira, még a magyarokra is.

Bethlen nem titkolja, hogy a magyarság még messze van az ígért földjétől. Még hegláncokat kell áthágnia, nem lankadó, szívós kitartással. Tagadja, hogy a propaganda elég volna eredmények eléréséhez s könnyen hevülő nemzetének lelkesedését, ha az a komoly munka elkerülését jelentette, mindig kész is volt kiméletlenül lehűteni. El kell ismernünk, hogy pl. a Rothermere-akció alkalmával igazsága is volt, noha akkor a közvélemény más eljárást sürgetett. Ugyancsak igazat fog adni neki mindenki, hogy felemelte tiltakozó szavát az egyik szomszédunk és ennek itthoni hívei részéről jövő csábitgatások ellen s figyelmeztetett arra, hogy pillanatnyi gazdasági előnyökért nem szabad függetlenségünket kockára tenni. Vagy ki ne olvasná — a haszonlesőkön kívül — örömmel szavait, amelyek a felekezeti villongásokkal kapcsolatban egy új középkor feléledésétől óvnak?

Nem lehet feladatunk a beszédeknek Széchenyi-szerű gondolatait anthológiába foglalni. Elég annyit mondanunk, hogy azok olyan irányelveket fejeznek ki, amelyek nélkül magyar szellemű politika a jövőben nem folytatható s hogy ha valaki nem rendelkezne az államférfiúi felelősségérzésnek bethleni mértékével, annak könnyen az egész magyarság kárát vallhatná. Ugyanakkor azonban az is kétségtelen, hogy más taktikai eszközök is alkalmasak volnának. A beszédekben gyakran van szó a hitbizományi intézmény reformjáról; sajnos,

mindig csak a készülődésekről s nem a reform bekövetkezéséről. Az államhatalom gazdasági és társadalmi politikája is elképzelhető másképpen, Bethlen rendszerétől eltérően.

Könnyen végzetes veszedelmet reánk zúdító problémák ezek s csak sajnálhatjuk, hogy Bethlen — noha megfontolt higgadsága valósággal pre-desztinálta őt erre — nem tett kísérletet megoldásukra. Ismételjük, a beszédek azt mutatják, hogy megvan a lehetősége egy népiesebb jellegű politikának, amely kifelé az elszakított magyarság kulturális öntudatának a megerősítésére fokozatosabban törekednék, itthon pedig azon, még el nem használt nemzeti erőkre építene, amelyek a lemondástól, nagy célok érdekében, nem idegenkednek. Kétségtelen azonban, hogy ez a politika csak addig lehet államférfiúi remekmű s maradhat a józan kivihetőség határai között, ameddig — ha más eszközökkel is — Bethlen higgadságához és lelkiismeretességéhez hasonló erények vezetik.

A gondos gyűjteményből egyetlen beszéd elmaradását fájlaljuk. Azét, amelyet Klebelsberg Kunó ravatalánál mondott Bethlen. Ez a megrázó beszéd, amely szép szintézisbe foglalta az Alföld érdekében végzett kultúrmunkát és a jövő nemzedékre a kisebbségi magyarság érdekében háruló feladatokat, nemcsak méltó befejezése lett volna a kiadványnak, hanem egyszersmind nyitány is egy újabb küzdelmes évtized emlékeihez.

Mályusz Elemér.

REJTETT ZUG.

(Regény.)

AUGUSZTUS elejébe fordult az esztendő s telehold sétált az égen. Kisérteti fényben lengett minden odakint s éles árnyékok lapultak meg az egyes tárgyak megett. Ijesztő hallgatásba sülyedt a Hallgató-molyva, még csak egy kutya sem ugatott a világban, mindössze a tarlok felől meg az Ondava gátja felől szállt-szállt a tücskök andalító kardala. És hosszú-hosszú időközben felsóhajtott a tölgyes, melynek koronás fái ott álltak őrt a tisztartói-lak hátában.

És Turgonyi András, noha nem volt szokása az elérzékenykedés, ezen az éjszakán mégis mély megilletődést érzett. Most először gondolt reá komolyan, hogy két esztendő óta hányan, de hányan néztek ki az ablakon utoljára éppen így, mikor elnehezült szívvel búcsúzkodtak a háztól, melynek falai között élték le kora ifjúságuk napjait s most idegen országok földje borítja harcisírjaikat . . . Eszébejutott, hogy nemzetségének ő az egyetlen és utolsó tagja és ha nem találna visszajönni többé, ezen az ágon nem lesznek Turgonyiak soha ezután. Bálint bácsi és Erzsi néni meghalnak idővel, Imre bácsi talán még előbb kiindul ebből az árnyékvilágból s szegény Zsuzska irtózatossá egyedülvalóságban fog ittmaradni. És mert hiába fog várni reá, egyszer másnak nyújtja a kezét s azontúl csak elvétve fog emlékezni reá, hogy ő is élt valamikor s dalosan és elszántan indult meg régen a halál elé . . .

De abbahagyta a kilátástalan gyötrődést, mert érezte, hogy a feje